

nı hayretle karşılaşmışlardı (Buhârî, "Hac", 91).

BİBLİYOGRAFYA :

Tâcü'l-'arûs, "hms" md.; *Kâmus Tercümesi*, II, 900; Buhârî, "Hac", 67, 91, "Şalât", 10, "Tefsîr", 35; İbn İshak, *es-Sîre*, s. 75-80; Mufaddal ed-Dabbî, *el-Mufaḍḍaliyyât* (nşr. Ahmed M. Şâkir – Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire, ts. (Dârü'l-Maârif), s. 130, 166; İbn Hişâm, *es-Sîre*², I, 199 vd.; İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 178-179; Ezraî, *Aḥbâru Mekke* (Wüstenfeld), I, 118 vd.; Ya'kûbî, *Târîh*, I, 256-257; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Şâkir), II, 555-560; IV, 185; XII, 389 vd.; Süheylî, *er-Ravzû'l-ünûf*, II, 283-287; Tâhîrülmevlevî, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, İstanbul 1963, s. 180-181; Cevâd Ali, *el-Mufaḍḍal*, VI, 357-372; Hamidullah, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), I, 453, 523; Cengiz Kallek, *H. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa*, İstanbul 1992, s. 20-22; Ali Osman Ateş, *İslâma Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, İstanbul 1996, s. 136-137, 148-149, 157-158, 183-184, 232; C. van Aren-donk, "Hums", *İA*, V/1, s. 587-588; W. Montgomery Watt, "Hums", *EI*² (İng.), III, 577-578; Abdülkerim Özeydin, "Hac", *DİA*, XIV, 387.

RECEP USLU

HUMÛL

(الْخُمُول)

Şöhret, makam
ve mevki tutkusundan kurtulma,
fakirliği ve fakirleri sevmeye anlamında
tasavvuf ve ahlâk terimi
(bk. CÂH).

HUMUS

(الْخُمُس)

Ganimetlerden
devlet bütçesine ayrılan
beşte birlik pay.

Sözlükte "beşte bir" anlamına gelen humus kelimesi, İslâm hukuku literatüründe ganimetlerden ve bu hükümde olan mallardan kamu adına, belirli alanlarda sarfedilmek üzere alınan beşte birlik (yüzde yirmilik) payı ifade eder. Kökleri İslâm öncesi Arap toplumuna kadar uzanan bu kavram, Hz. Peygamber ve sahâbe uygulaması ile önemli ölçüde belirgin hale gelmiş, bu dönemdeki tartışmalar ve uygulama örneği daha sonraki dönemde oluşan hukuk doktrinini etkilediği gibi uygulamalar için de model teşkil etmiştir. Klasik dönem genel fıkıh kitaplarında zekât (rikâz) ve siyer (ganimet, fey, seleb) ana bölümlerinde veya kamu maliyesiyle ilgili "el-emvâl" türü eserlerde ayrıntılı biçimde ele alınan humusun, Sünnî fıkıhında daha dar kapsamlı tutulmasına karşılık Şîa fıkıhında ve uygulamasında ay-

rı bir önem kazanıp kurumlaştığı görülmektedir.

Siyer âlimlerinin çoğunluğuna göre İslâm döneminde ilk defa, Bedir Gazvesi'nden bir süre önce gönderilen Abdullah b. Cahş kumandasındaki seriyyenin bir Kureys kafilisinden ele geçirdiği ganimetten humus ayrılmıştır. Abdullah b. Cahş, bu ganimetin beşte birini Hz. Peygamber'e ayırarak geri kalan kısmını seriyyedeki arkadaşları arasında paylaştırmış (İbn Sa'd, II, 10-11; İbn Habîb, s. 116), Ebû Yûsuf'un belirttiğine göre ise Abdullah b. Cahş bu ganimeti taksim etmeden Medine'ye getirmiş ve Resûl-i Ekrem ganimeti olarak beşe bölmüştür (*er-Red*, s. 11-12). Abdullah b. Cahş seriyyesinin Bedir'den önce gönderildiği bilindiğine ve bu seriyyenin ele geçirdiği ganimetin beşte birinin alınmasının humusun farz kılınmasından önce olduğu kabul edildiğine göre (İbnü'l-Arabî, *'Ârizatü'l-aḥvezî*, XI, 222; İbn Seyyidünnâs, I, 228) İslâm öncesi dönemde kabile reislerinin ve akıncı kumandanlarının ganimetin dörtte birini kendileri için almaları şeklindeki teamülün (Cevâd Ali, V, 264-267) İslâm döneminde de kısmî bir değişiklikte devam ettirildiği söylenebilir.

Ele geçirilen ilk büyük ganimet Bedir ganimetleri olup rivayete göre ganimetin helâllüğünü bildiren âyet de (el-Enfâl 8/68-69) bu sırada inmiştir. Bedir ganimetleri toplandığında ganimetler konusunda henüz öngörülüş veya belirlenmiş şer'î bir hüküm yoktu. Bedir Gazvesi sona erince, Abdullah b. Cahş örneğinde görüldüğü üzere ganimetlerin taksimi konusunda Hz. Peygamber tarafından onaylanan veya bizzat yapılan geleneksel bir uygulama bulunduğu için Bedir ganimetlerinin taksim biçimi konusunda bir belirsizlik yaşanmadığı, dolayısıyla savaşa katılanların ganimetlerden pay sahibi oldukları, hatta bunun oranını bildikleri ve bu noktada bir tartışmanın meydana gelmediği söylenebilir. Âyetle (el-Enfâl 8/1) geçen "enfâl" kelimesinin humus ve teşvik ödülü anlamında kullanıldığı görüşünden (Ebû Ubeyd, s. 383; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IX, 114-115) hareket edilecek olursa enfâl konusundaki tartışma bu noktadan sonra başlamış olmalıdır. Şöyle ki: Resûlullah, mevcut gelenek uyarınca Bedir ganimetlerini taksim ederek beşte birini almıştır. Bu arada gazilerden bir kısmı bu beşte birin ne olacağını sormuş, bazıları da savaştan önce vaad edilen teşvik ödülünü (nefel, çoğulu enfâl) istemiştir. Bu arada esirler konusu da gündeme gelmiş olabilir. Ni-

tekim Müslim'in Mus'ab b. Sa'd'dan rivayetine göre Sa'd b. Ebû Vakkâs, Bedir günü Hz. Peygamber'in humustan aldığı bir kılıcı kendisine hibe etmesini talep etmiş, Resûl-i Ekrem bu talebi uygun görmemiş ve bunun üzerine, "Sana enfâlden soruyorlar. De ki: Enfâl Allah'a ve Peygamber'e aittir. O halde siz -gerçek- müminler iseniz Allah'tan korkun, çekişmeyi bırakın, Allah'a ve Resulü'ne itaat edin" (el-Enfâl 8/1) meâlindeki âyet nâzil olmuştur (Müslim, "Cihâd", 33; krş. Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 9). O esnada henüz humus âyetinin (el-Enfâl 8/41) inmediği göz önüne alınınca, Müslim'in bu rivayetinde geçen "humustan alınan kılıç" ifadesini Bedir ganimetlerinin mevcut teamüle göre taksim edildiği şeklinde anlamak gerekecektir. Nitekim Buhârî ve Müslim'in Hz. Ali'den tahrîc ettikleri, "Bedir günü biri ganimetten payıma düşen, diğeri Hz. Peygamber'in humustan verdiği olmak üzere iki devem vardı" (Buhârî, "Farzû'l-humus", I; Müslim, "Eşîbe", 2) şeklindeki rivayet de Bedir'de humus olduğu tezini desteklemektedir. Siyer âlimleri, bu âyetin Bedir ganimetlerinin taksiminden sonra indiğinde hemfikir olduğuna göre Bedir'deki humus uygulamasının humusu öngören Enfâl sûresinin 41. âyetine göre yapıldığını söylemek pek mümkün değildir. Nitekim Bedir'de humus uygulandığını söyleyenler hariç tutulursa (İbn Kesîr, II, 284) siyer âlimlerinin çoğunluğunun aksi yöndeki ifadelerini, "Enfâl sûresinin 41. âyeti uyarınca humus olmadı" şeklinde anlamak gerekir. Öte yandan İbn Sa'd'ın, "Bedir'den sonraki ilk humus uygulaması Benî Kaynukâ' ganimetlerinde olmuştur" (İbn Sa'd, II, 29-30) şeklindeki ifadesi de Bedir'de mevcut gelenek uyarınca humus uygulandığı, âyetin nüzûlünden sonraki ilk humus uygulamasının ise Benî Kaynukâ'da olduğu intibahı vermektedir.

Âyetle geçen enfâl kelimesine "ganimet" anlamı verildiğinde ise ganimetler konusunda bir teamülün bulunmayıp bir belirsizliğin olduğunu ve bu belirsizliğin ganimetlerin Allah ve Resulü'ne ait kılınarak kaldırıldığını söylemek gerekir. Nitekim bu görüşte olanların bir kısmı, ganimetler konusunda bir teamülün varlığını gösteren Abdullah b. Cahş olayını mevsuk saymamış, bir kısmı da Abdullah b. Cahş ganimetlerinin Bedir'e kadar bekletilip Bedir ganimetleriyle birlikte taksim edildiğini söylemiştir. Bu ikinci yaklaşım ganimetin Bedir'de helâl kılınmasına uygun düşmektedir. Buna göre